

Oberst S. B. Paludan-Müller og samarbejdspolitikken august 1943

Af RENÉ RASMUSSEN

I august 1943 nærmede spændingerne mellem den tyske besættelsesmagt og den danske regering sig bristepunktet. Måneden sluttede med samarbejdspolitikens sammenbrud og regeringens tilbagetræden den 29. august. I Sønderjylland var holdningerne lige så delte som i det øvrige land. I modsætning til den officielle samarbejdslinje stod blandt andre chefen for Grænsegendarmeriet, oberst S. B. Paludan-Müller. Hans protest kom frem under en festmiddag i Tønder 5. august 1943 i forbindelse med byens 700 års jubilæum. Arkivar René Rasmussen, Flensborg, fortæller her om obersten på kollisionskurs og kaster derved et skrålys ind over forhandlings- og samarbejdspolitikens sammenbrud, som det så ud set fra Sønderjylland.

Situationen i begyndelsen af august 1943

Krigen var i sommeren 1943 for alvor ved at vende for Hitlers Tyskland. Den 10. juli gjorde de allierede landgang på Sicilien, den 25. juli blev Mussolini styrtet og hensat i husarrest, Hamborg blev sidst i juli udsat for massive og ødelæggende bombeangreb gennem flere døgn, og den sidste store tyske offensiv på østfronten, »Operation Citadel«, der skulle knuse de russiske styrker i frontbuen ved Kursk, havde ikke givet tyskerne det afgørende gennembrud. Den 5. august havde den tyske hær efter kraftige russiske modangreb måttet rømme byen Orel nord for Kursk. Rømningen af Orel gjorde et meget stort indtryk både blandt venner og fjender af Tyskland. Det var tydeligt, at det nu gik tilbage for de tyske arméer på alle fronter.

I Danmark var stemningen ved at vende. Ved rigsdagsvalget den 23. marts 1943 havde befolkningen ganske vist givet de fem samarbejdende partier en overvældende majoritet. Men begivenhederne både hjemme i Danmark og ude på fronterne i foråret og sommeren 1943 medførte en stemningsforskydning rettet imod samarbejdspolitikken, der hidtil havde haft bred opbakning i befolkningen. Det havde været

den almindelige mening, at som tingene så ud, var der – selvom det forekom ydmygende – ikke meget andet at gøre, end at forsøge at fastholde så meget af det danske parlamentariske demokrati og så megen selvbestemmelse som muligt, med de midler, man nu havde til rådighed. Der havde ganske vist været stærk utilfredshed med dele af regeringens dispositioner, og det var den almindelige mening, at navnlig regeringschefen siden 9. november 1942, Erik Scavenius, var tilbøjelig til at gå for langt i sine indrømmelser til tyskerne. En kendsgerning er det da også, at den danske selvbestemmelse på et stigende antal vitale punkter blev mere og mere indskrænket. Men endnu i marts 1943 nærede størsteparten af befolkningen tillid til, at regeringen – bestående af de fire samarbejdende »gamle« partier – trods alt var bedst egnet til at føre landet frelst igennem krigen. Alternativet: »norske tilstande«, virkede endnu kun tillokkende på et mindretal, selvom flere givetvis var tiltalt af de »rene linjer«, som sådanne tilstande ville medføre. Men »norske tilstande« ville også betyde tysk militærstyre og terror mod befolkningen, og denne konsekvens var flertallet ikke indstillet på at tage. Den danske regering og hele embedsapparatet så det tvært imod som sit fremmeste mål at skærme den danske befolkning mest muligt imod krigens gru.

Rundt om i Danmark så modstandsgrupper og enkeltpersoner anderledes på den sag; de mente tvært imod, at den danske befolkning ville have godt af at mærke, at der faktisk var krig i Europa – og at det var danskernes pligt at bidrage mest muligt til den allierede krigsførelse og Hitlers fald. Det mindste, man efter dette modstandssynspunkt måtte kunne forlange af befolkning og politikere var, at man ikke ydede Tyskland nogen som helst bistand, hverken moralsk eller materielt. Det var bedre og mindre æreløst, at tyskerne tog sig selv til rette, om det så skulle betyde, at de tog det hele. For modstandssynspunktet gjaldt det om at bidrage mest muligt til Tysklands og nazismens nederlag – og i den kamp var man villig til at ofre akkurat de værdier, som tilhængerne af samarbejdssynspunktet så det som deres opgave at bevare.

De begyndende tyske nederlag i 1943 gav håb om, at krigen og besættelsen snart måtte få en ende, og med håbet steg også modet. Det forekom nu ikke længere umuligt for den enkelte dansker at bidrage til Tysklands nederlag. Juli 1943 bragte det hidtil største antal sabotager i løbet af en måned i Danmark, nemlig 84 tilfælde. I Odense reagerede værnemagten den 3. august på sabotagerne mod skibsværft-

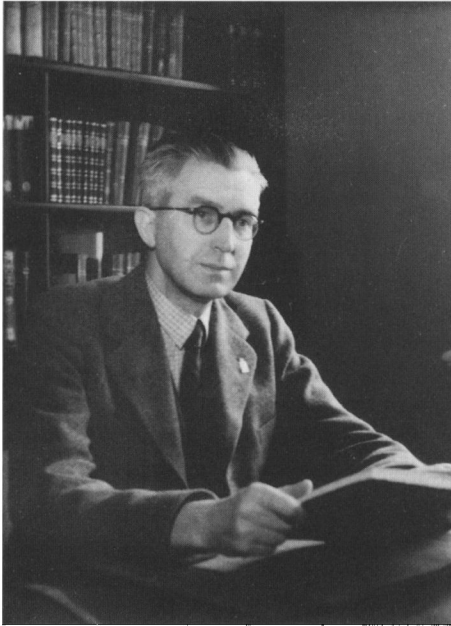
tet med at placere vagtposter. Værftsarbejderne svarede med strejke, og krisen eskalerede, da værftet blev afspærret og andre virksomheder i Odense gik i sympatistrejker. Næppe var strejken i Odense endt med sejr til arbejderne, før en ny brød ud i Esbjerg den 5. august 1943, hvor situationen kulminerede med generalstrejke den 10. august og total bystrejke den 11. august. Også denne strejke endte til de strejkendes tilfredshed. Nu gik det stærkt med de begivenheder, der skulle føre til samarbejdspolitikens fald.

Men inden da skal vi en tur til Tønder, hvor de nationale spændinger fik udløsning på anden vis.

Byjubilæum i Tønder

Tønder by fejrede torsdag den 5. august 1943 700-året for sin stadsret. Jubilæet blev, på trods af besættelsen og de nationale spændinger i byen, fejret efter alle kunstens regler. Historisk Samfund for Sønderjylland udgav værket *Tønder gennem Tiderne*, redigeret af direktør for Nationalmuseet Mouritz Mackeprang og der var planlagt allehånde arrangementer fra både dansk og tysk side. På selve dagen byrådsmøde, gudstjenester, reception, frokost – og om aftenen holdt de nationale lejre hver deres arrangementer. Fra dansk side indbød man således til et festarrangement på Tønderhus. Der skulle være musik ved Lauritz Hansens Spillemandsorkester, der skulle være sang, oplæsning og recitation ved skuespillerinden Vera Huhs, og seminarielektor Claus Eskildsen skulle fortælle morsomme historier fra Tønder. Indbyderne var Danske Samfund, Forsvarsbrødrene, Dansksindede sønderjyske Krigsdeltagere, Læse- og Ungdomsforeningen og Kommunalforeningen.¹

Weekenden før, lørdag den 31. juli og søndag den 1. august, havde Tønder amts fire landboforeninger holdt et stort jubilæums-dyrskue. Dyrskuet fik et strålende forløb og var med 14.000 gæster meget velbesøgt. Solen skinnede fra en skyfri himmel, og dyrskuehumøret var efter pressereferaterne at dømme højt: »Aldrig har bonde og borger i den grad sluttet op om en foranstaltning, som tilfældet var ved dette skue, der formede sig som en smuk og værdig optakt til Tønders 700 års jubilæum som købstad på torsdag«, hedder det f.eks. i *Flensborg Avis'* referat. »Præcis på slaget 10 gik Dannebrog til tops over dyrskuepladsen, der var festligt indrammet i et hav af Dannebrogflag. Mens flaget langsomt gik til vejrs, spilledes *Kong Christian*. Denne

Morten Bredsdorff (1901-1990). Forstander for Tønder Statsseminarium 1937-1947. Morten Bredsdorff var en god iagttager. Han nedfældede sine indtryk fra Tønders byjubilæum i sin dagbog. Foto i Tønder Lokalhistoriske Arkiv.

enkle, men såre skønne indledning til det store skue sagde mere, end ord vil kunne udtrykke. Det var en gribende bekendelse til kongen og til flaget, til land og til folk«. ²

Selvom man i grænselandet ikke var bange for at bruge store ord, når det gjaldt nationale følelser, så forstærkede besættelsen og den spændte situation i det hele taget det dansk-nationale præg på dyrskuet.

Det samme var tilfældet ved sammenkomsterne i løbet af dyrskuedagen. Ved dommerfrokosten på *Hotel Tønder* blev der holdt en lang række taler; bl.a. holdt skovrider Kr. Fromsejer en tale for politimester E. Brix, der kvitterede for de smukke ord og – ifølge *Flensborg Avis'* referat – lovede, »at vi ingen politistat skulle have her i landet«. Også om aftenen, da der var spisning af medbragt mad på *Tønderhus*, blev der holdt taler. Bl.a. talte formanden for Slogs Herreds landboforening, Hans Linnet fra Store Tønde, for kongen og Hans Skau fra Styding talte for »et frit og selvstændigt Danmark«. ³

Der blev tilsyneladende talt fra karsken bælg om de emner, der optog befolkningen i tiden. ⁴

Selve jubilæumsdagen var torsdag den 5. august 1943. I *Flensborg*

Postmester Koblen overrækker borgmester Paulsen jubilæumsposten. Foto: Jubilæums-fotoalbum 1243-1943 ved J.N. Jepsen. Tønder Lokalhistoriske Arkiv.

Avis' referat fra festdagen hedder det bl.a.: »Klædt i rødt og hvidt fejrer Tønder i dag 700 års købstadsjubilæum. Klokkerne 8 blæste et 18 mands orkester under ledelse af musikdirektør J. Ribel reveille i gaderne. På det sidste stykke fra posthuset gennem Vestergade og Storegade til Torvet red en kongelig posttrytter i gammel, malerisk uniform foran musikken. I sin brevtaske havde han posten til rådhuset. Stående på trappen til det 300-årige rådhus modtog borgmester, bankdirektør J. Paulsen, der i dagens anledning af kongen var hædret med ridderkorset, brevtaskens indhold«.

Kort forinden var der blevet afholdt et ekstraordinært byrådsmøde under overværelse af bl.a. indenrigsminister Jørgen Jørgensen (Radikale Venstre) og departementschef i Indenrigsministeriet Justus Saurbrey. Borgmesteren udtalte ved denne lejlighed bl.a.: »I skyggen af et blodigt verdensopgør fejrer vor by i dag 700-årsdagen for erhvervelsen af sine købstadsrettigheder. Gode og onde dage har Tønder oplevet. Omstridt har byen været, men altid elsket af sine indbyggere. Modsætningsforholdet mellem dansk og tysk har ikke hæmmet byens udvikling, og alle større kommunalpolitiske opgaver har altid kunnet løses i fællesskab.« Borgmesteren sluttede sin tale med at udtale ønsket om, at de ansvarlige for bystyret også i fremtiden måtte have viljen til at løse opgaverne i fællesskab.

Der blev herefter sendt et telegram til kongen, underskrevet af samtlige byrådsmedlemmer – danske og tyske. Formanden for den tyske byrådsgruppe, skolekonsulent for de tyske skoler i Nordslesvig og formand for den tyske lærerforening, Claus Elholm, foreslog, at man også sendte et telegram til overborgmesteren i Lybæk. Det var nemlig den lybske ret, Tønder i 1243 havde overtaget. Også dette forslag blev vedtaget enstemmigt og ført ud i livet.⁵ Dermed var de historiske forbindelser både mod nord og mod syd plejet på behørig vis og gensidigheden vedligeholdt.

Festgudstjenesten i Kristkirken – de første mislyde

Klokken ni var der festgudstjeneste i Kristkirken, hvor det samlede byråd – foruden en række andre af byens notabiliteter – overværede pastor Hans Magles prædiken over 2. Mosebog, kapitel 20 vers 1-6. I sin prædiken fremhævede pastoren, at danske og tyske trods indbyrdes forskelle begge hørte til »det døbte folk«. Men ellers var det ikke forsonligheden, der prægede Hans Magles valg af skriftsted: Gud var en nidkær Gud, »der indtil tredje og fjerde led straffer fædres brøde på børn af dem, som hader mig, men i tusind led viser miskundhed mod dem, der elsker mig og holder af mine bud«, hedder det i det pågældende skriftsted. De Tønder borgere kunne ifølge Hans Magle se tilbage med taknemmelighed på deres fædre, thi det var deres fortjeneste, at Gud viste miskundhed imod dem. Men Gud straffede jo også indtil fjerde slægtled. Hvordan så nu fremtiden ud for børnene? »Det kommer an på, om vor bekendelse til vore fædres Gud er redelig og sand.« Men den bekendelse, der forpligtede, var den, »der driver det døbte folk til at frasige sig alle former for afgudsdyrkelse, både i gammeldags og moderne forstand ...«.

Det kunne kirkegængerne så tygge lidt på. Hans Magle forstod at udlægge teksten. Selvom han fra 1937 var formand for det fælles dansk-tyske menighedsråd i Tønder, blev han i løbet af besættelsen involveret i illegalt arbejde og sad i ledelsen af præsternes illegalt organiserede organisation PUF (Præsternes Uofficielle Forening). Han blev arresteret af Gestapo for illegalt arbejde (modstandsorganisationen Ringen) i december 1944 og sad i Frøslevlejren indtil befrielsen i maj 1945.⁶

Efter festgudstjenesten skulle der være tysk jubilæumsgudstjeneste. Men allerede inden da begyndte det at gå skævt. Forstander for Tøn-

*Byrådet i procession til jubilæumsgudstjenesten. I spidsen indenrigsminister Jørgen Jørgensen, borgmester J. Paulsen og departementschef Saurbrey. Foto: Jubilæumsfo-
toalbum 1243-1943 ved J. N. Jepsen. Tønder Lokalhistoriske Arkiv.*

der Seminarium, Morten Bredsdorff, der var til stede ved lejligheden, noterede dagens første mislyd i sin dagbog:⁷ Da den danske gudstjeneste var færdig og der var tegn på opbrud, hviskede Tønder bys tidligere politimester, der i mellemtiden var blevet politimester i Aabenraa, Tyge Martensen-Larsen, til sin efterfølger, E. Brix og et par andre uniformerede embedsmænd, at de var nødt til at blive også til den tyske gudstjeneste, »ministeren bliver også«, sagde Martensen-Larsen. Men det var dommer H. H. Stegmann ikke indstillet på. Han så på forstander Bredsdorff og udbrød: »Jeg går sgu min vej« – hvad han gjorde. De to politimestre og Bredsdorff gik med – og traf udenfor museumsdirektør Mackeprang, der altså heller ikke havde følt nogen stærk trang til at blive i kirken for at overvære den tyske gudstjeneste. Bredsdorff fik dog den modstræbende Mackeprang overtalt til at deltage i receptionen på rådhuset lidt senere på formiddagen.⁸

Den tyske sognepræst, pastor G. Rühmann, måtte nøjes med at prædike for det fuldtallige byråd – foruden indenrigsministeren og departementschefen, ikke at forglemme. Rühmann talte om den tønderske tyske menigheds historiske opgave: At danne bro mellem syd og nord og nord og syd. Netop som tysk menighed havde man en stor tradition bag sig, men dette forpligtede og måtte »i svære tider

som de nuværende ... varetages med særlig indsigt, kærlighed og fasthed«. At være grænsebo var snart at være bro, snart at være dige; dette var den tyske menigheds væsen, udtalte pastor Rühmann.⁹ Selvom pastor Rühmann som folkekirkepræst var kendt for sit loyale standpunkt, var det alligevel usædvanligt forsonende toner, der her blev slået an fra den tyske side straks fra morgenstunden.

Reception og frokost

Da pladsforholdene på rådhuset lod en del tilbage at ønske, blev receptionen klokken elleve holdt i amtsrådssalen. Ifølge Bredsdorffs dagbogsoptegnelser fik receptionen et »roligt og værdigt« forløb, hvor borgmester J. Paulsen og byrådet modtog gratulationer på både dansk og tysk. Borgmesteren »svarer roligt og værdigt, ikke uden variationer og altid på dansk«, hedder det i Bredsdorffs notat.¹⁰

Efter receptionen var der kl. 12.30 frokost for i alt ca. 100 indbudte gæster på *Hotel Tønder*. Blandt gæsterne kunne nævnes: Indenrigsminister Jørgen Jørgensen, departementschef Saurbrey, amtmand lensgreve Schack, politimestrene T. Martensen-Larsen og E. Brix, oberst S. B. Paludan-Müller, sognepræsterne, den danske Hans Magle og den tyske G. Rühmann, folketingsmand, forpagter P. Petersen, Røj, som repræsentant for amtsrådet, og sognerådsformand Jørgen Tingleff, Lund, som repræsentant for Tønder Amts Sognerådsforening. Endvidere sås borgmestrene Andr. Thulstrup (Haderslev), Holger Fink (Aabenraa), Hans Nielsen (Sønderborg), Hans Andersen (Højer) og J. Kjems (Løgumkloster). Som repræsentant for købstadsforeningen borgmester Juhl (Kolding). Endvidere bemærkedes museumsdirektør Mackeprang, Nationalmuseet, amtsskolekonsulent Nic. Svendsen, statsarkivdirektør dr. Hoffmann, Kiel, provst Erik Christensen, Tønder, fhv. folketingsmand pastor Johs. Schmidt-Vodder, dommer Gjessing, skovrider Kr. Fromsejer, Skærbæk, seminarieforstander Morten Bredsdorff, gårdejer Niels Skrumsager, Visby Hedegård, forpagter Hans Linnet, Store Tønde og mange flere.

Ifølge seminarieforstander Bredsdorffs kortfattede referat forløb frokosten således: »Borgmesteren indleder med hyldest til kongen, og der synges *Kong Christian* 1. vers, skønt flere tyskere ser noget misfornøjede ud,« bemærker Bredsdorff. Det har åbenbart voldt nogen vanskelighed for dele af mindretallet at gemme de vante kampsignaler bort og erstatte dem med forsonlig tale. Bredsdorff iagttager

Reception i amtsrådssalen. Indenrigsministeren overbringer ministeriets lykønskning. Yderst til venstre i uniform med kasketten i hånden ses oberst Paludan-Müller. Foto: Jubilæums-fotoalbum 1243-1943 ved J.N. Jepsen. Tønder Lokalhistoriske Arkiv.

slagets gang; endnu opretholdtes et skin af samdrægtighed, men protesterne mod det nazistiske pres på den danske regering og administration og mod de daglige hjemmetyske udfordringer lurede lige under overfladen: »3 timers spisen og drikken. Ministeren taler; officiel lykønskning; nogle klare ord om dansk retspleje; alle er lige for loven i Danmark, alle skal behandles ens, det fraviger vi ikke. Gid livet i Tønder fortsat må trives fordrageligt mellem de to nationaliteter. Amtmanden [lensgreve Schack] taler, klogt, varmt og forsigtigt, om grænsebyens særlige kår. De andre sønderjyske borgmestre taler kort.«

»Man kneb sig i armene ...«

Morten Bredsdorff fortsætter: »Så kommer de tyske taler; vel forberedt, oratorisk unægtelig bedre end adskillige af de danske præstationer, hvoraf flere særlig hen mod slutningen var rene tilfældige improvisationer. Først lærer Glæser; historisk om Tønder, som *eine Stadt der Bürgerschaft*, om pietisme og social hjælpsomhed, om Brorson og Schrader, så – overraskende – om *die Politik der nationalen Versöhnung, die Klosterpolitik des Cornelius Appel*. Derefter tidligere folketingsmand

Jubilæumsfrokosten på Hotel Tønder. Endnu hersker der fordragelighed, men det varedes ikke ved. Foto: Jubilæums-fotoalbum 1243-1943 ved J. N. Jepsen. Tønder Lokalhistoriske Arkiv.

pastor Schmidt: Om menneskets vækst fra hjem til hjemstavn, videre til borgerskab og landsmandsskab, endnu videre, 'in die grosse Völkerfamilie hinein – ich will nicht propagandieren, aber die Geschichte will es, es kommt eines Tages – durch Leiden und Streit ein hohes Ziel, das friedliche Zusammenleben der Völker als Brüder. Ich habe es in meiner Politik immer angestrebt'. Så pastor Rühmann om dagens begyndelse med gudstjeneste i Tønders ånd, om det åndelige livs kår, om 'die freisinnigen dänischen Kirchengesetze', og de gode kår, som disse skænkede også den tyske menighed her. Man kneb sig i armene, en forbløffende ny tone.«

Det var en forbløffende ny tone, og man forstår Morten Bredsdorffs forbløffelse. Lige siden genforeningen i 1920 havde mindretallet – ikke altid lige kræsen i sit valg af midler – tilstræbt en grænserevision, og utilfredsheden med de forhold, Danmark bød mindretallet, havde været et stadigt omkvæd i dets udtalelser. Siden nazismens gennembrud og mindretallets ensretning op igennem 1930'erne var dette blevet endog forstærket, og siden besættelsen af Danmark den 9. april 1940 havde mindretallets adfærd virket stærkt provokerende på flertalsbefolkningen. Frygten for grænsens fremtid lå tung og ildevarsellende over grænselandet. Hidtil havde det ikke været den *rigstyske*

ledelses vilje at gennemføre en grænserevision, men det havde ikke skortet på opfordringer fra *mindretallets* side. Stemningen i salen har næppe været den mest hjertelige; en del af de tilstedeværende tyske hyldede ganske vist illusionen om det gode og venskabelige dansk-tyske samarbejde, men en anden del demonstrerede ved sin adfærd sin uvilje imod samme. For eksempel noterede Bredsdorff, at det hjemmetyske byrådsmedlem i Tønder, Claus Elholm, *ikke* talte, og at han »næppe gad rejse sig, da der indløb telegram fra kronprinsen«. Al den fordragelighed bekom tydeligvis ikke alle tyskere – og heller ikke alle danskere. De tilstedeværende danskere gjorde alle mere eller mindre gode miner til slet spil: hvis tyskerne havde interesse i at foregøgle samdrægtighed og venskab, så var dette at foretrække fremfor åben konflikt, navnlig, når det udenrigspolitiske styrkeforhold mellem parterne var så ulige, som det var. Efter pastor Rühmanns tale fulgte flere danske og tyske taler, bl.a. gav dommer Gjessing Tønder-minder til bedste, og en anden Tønder-dreng, Friedrich Andresen, sekunderede ham.

Paludan-Müllers korte tale

Så blev det oberst Paludan-Müllers tur. Bredsdorffs referat fortsætter: »Mod slutningen blev tonen noget støjende, øl og snaps gjorde deres virkning visse steder, indtil Grænsegendarmeriets oberst, Paludan-Müller, Gråsten, rejste sig og holdt den korteste tale: 'Det er meget godt med al den tale om naboskab og fordragelighed. Der er bare det i vejen, at det er ødelagt for de første 200 år af det, som skete den 9. april!!' Hyssen og almindelig uro, protest fra tyskerne, nogen flovhed blandt danskerne.«¹¹

Paludan-Müller havde tydeligvis fået nok. Obersten var, selvom han var en stærk modstander af nazismen, ingen principiel modstander af godt naboskab og fordragelighed med tyskerne, men selskabet syntes efter oberstens mening aldeles at lukke øjnene for den kendsgerning, at Tyskland havde overfaldet Danmark militært og endnu holdt landet besat. Et sådant spil var mere, end obersten ville stå model til.

Oberstens tale fik festlighederne til at gå i opløsning. Bredsdorff fortsætter: »Borgmesteren måtte redde situationen ved at beklage den faldne udtalelse, der ikke hørte herhen; vi har kunnet leve som naboer i fordragelighed, vi bør fremdeles kunne dele Vorherres gaver. 'Velbe-

komme!' – Ved udgangen spurgte ministeren [Jørgen Jørgensen] mig, om jeg kendte Paludan-Müller, og tilføjede selv: 'han er jo tosset, han må væk!' Opbrud og nogen uorden, en del fortsatte i restaurationen, hvor det vist nok gik ret drabeligt til mellem enkelte ophedede hoveder, dog endte alt vist i brændevinsforsoning.«

Det er muligt, at de tyske armeers tilbagegang har haft indflydelse på dagens forsonlige tyske toner. Men de hjemmetyske forsoningstaler – hvor ærligt de har været ment er et åbent spørgsmål – gjorde deres virkning på de tilstedeværende danske. Bredsdorff fortsætter: »Jeg gik min vej og fulgtes ned til seminariet med dr. Mackeprang; vi var forundrede og på en måde grebne af de tyske taler – 'men Orel er faldet i morges', sagde Mackeprang, 'Orel er faldet!!' – Vi var enige om, at den sidste tale burde være undgået, den var dum og taktløs og bragte os danske i defensiven. Derimod havde det været værdigt, om vi i tavshed havde påhørt de tyske taler med deres fredstilbud; lad dem nu snakke, vi har et åbent sår, som vi foreløbig ikke taler om. Solskin i seminariegården, hvor Mackeprang og jeg stod og talte og tog afsked.«

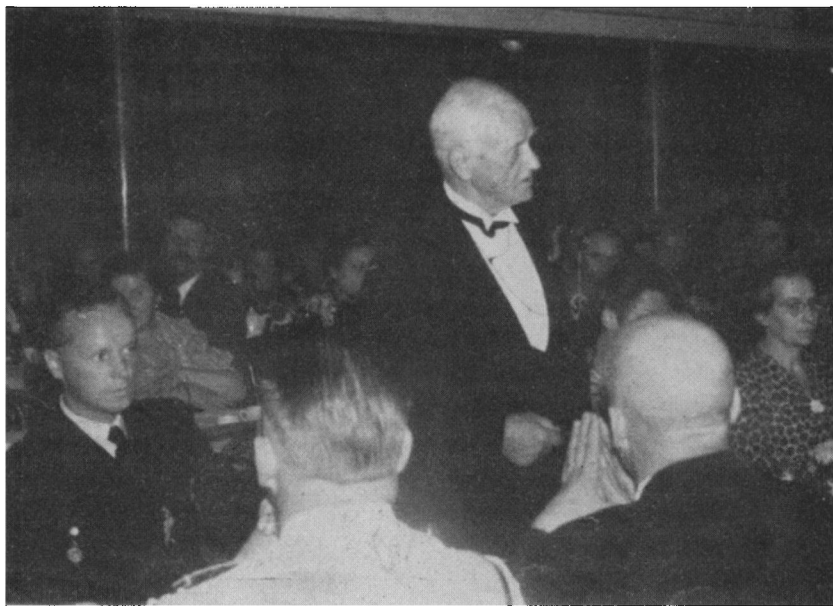
Bredsdorff tog med 17.40-toget til Tinglev; i toget traf han amtslæge Lausten-Thomsen: »Han var spydsk: 'En forloren fest' – 'uærlighed og tomme ord det hele', 'burde aldrig have fundet sted o.s.v.' Måske har han ret. Fra Tinglev cyklede jeg i en stille, ret mild sommeraften over Gråsten, Dybbøl, Sønderborg, Fynshav til Nallose; hjemme ved 22-tiden efter en ejendommelig og indholdsrig dag.«

Så vidt seminarieforsøger Bredsdorff.

Første reaktioner på Paludan-Müllers tale

Flensborg Avis kommenterede ikke det passerede med et ord. *Hejmdal* gik også meget let hen over sagen. Heller ikke *Jydske Tidende* og *Sønderborg Socialdemokrat* brugte mange ord på affæren. Dette kan naturligvis skyldes ministerielle pålæg om ikke at omtale sagen – straks efter den 9. april 1940 var den danske presse blevet underlagt en række begrænsninger, der blev administreret af det danske udenrigsministeriums pressebureau. Men Paludan-Müllers tale blev også kommenteret forbløffende spagfærdigt i det tyske mindretals avis, *Nordschleswigsche Zeitung*, der ellers plejede at puste selv de allermest ubetydelige hændelser op som »danske provokationer.«

Mindretalsavisen lagde tvært imod vægten på dagens *forsonlige to-*

Pastor Johannes Schmidt-Vodder (1869-1959). Det tyske mindretals politiske leder 1920-1938. Han afløstes af nazisten, dyrlæge Jens Møller. Johs. Schmidt-Vodder ses her mens han holder en festtale ved Tønder byjubilæum i 1943. Det er dog næppe talen ved jubilæumsfrokosten, vi ser, men snarere festtalen ved det tyske arrangement samme aften. Foto i tysk pjece, Tønder Lokalhistoriske Arkiv.

ner; man fremhævede i sit referat den 6. august 1943 pastor Schmidts ord om, at danske og tyske ved dette jubilæum var samlet i fælles stolthed og glæde over den fælles fædrene by. Dette ville Schmidt gerne understrege som »et glædeligt tegn på vor tid« og et bevis på, at der på trods af al national strid alligevel altid havde været noget, der bandt sammen, først og fremmest kærligheden til hjemstavnen. *Nordschleswigsche Zeitung* berettede i øvrigt fyldigt om jubilæumsfestlighederne, som ifølge bladet var forløbet næsten eksemplarisk. Og dog: »Desværre blev der indført enkelte mislyde i denne på alle måder harmoniske sammenkomst ved nogle udtalelser af oberst Paludan-Müller, der sagde, at det dansk-tyske forhold var ødelagt for de næste mindst 200 år p.g.a. begivenhederne den 9. april.« Men, føjede bladet til: »Hos langt hovedparten af de tilstedeværende mødte denne helt uanbragte bemærkning tydelig afvisning. Den blev også straks tilbagevist af borgmesteren. Oberstens opførsel er så meget mere

upassende [»befremdlich«], da han, som det erfares, slet ikke hørte til byens oprindeligt indbudte gæster.«¹²

Begrundelsen for *Nordschleswigsche Zeitungs* tilbageholdenhed skal formentlig findes i det forhold, at det i august 1943 ikke var i tysk interesse at medvirke til at skabe vanskeligheder for samarbejdspolitikken ved at slå den slags uoverensstemmelser for stort op. Det fremgik tydeligt af samtlige tyske taler, at det var de forsonlige strenge, der skulle anlås; det kunne altså ikke nytte noget at fare for voldsomt frem offentligt imod Paludan-Müller.

Amtmand Refslund Thomsen klager over Paludan-Müller

Var de reaktioner, offentligheden umiddelbart havde adgang til, forholdsvis begrænsede, så skete der så meget desto mere i kulisserne. Den 11. august 1943 aflagde amtmand Refslund Thomsen et besøg i Finansministeriet, hvorunder Grænsegendarmeriet sorterede. Her traf han Michael Kofoed, der var kontorchef i Departementet for Told- og Forbrugsafgifter og Grænsegendarmeriets umiddelbart foresatte.

Amtmanden havde meget på hjerte, som det fremgår af Kofoeds indberetning til sin overordnede, generaldirektør for skattevæsenet Knud Korst:¹³ »Amtmand Refslund Thomsen har i dag aflagt mig et besøg og forebragt mig anke over den optræden, som ved forskellige lejligheder er udvist af chefen for grænsegendarmeriet, oberst Paludan-Müller«, hedder det i Kofoeds notat til Korst. Vedlagt notatet var de to eksemplarer af *Nordschleswigsche Zeitung*, hvori var omtalt dels den tale, som tidligere folketingsmand pastor Schmidt havde holdt, og dels den »svartale«, som derefter fulgte af oberst Paludan-Müller. Kofoed havde i øvrigt ikke været ganske ubekendt med episoden, da indenrigsminister Jørgen Jørgensen allerede mundtligt havde omtalt det »meget uheldige intermezzo, der var en følge af oberstens optræden.« Om indenrigsministeren ved denne lejlighed forlangte Paludan-Müller afskediget, fremgår ikke af akterne.

Både indenrigsminister Jørgensen og amtmand Refslund Thomsen havde fremhævet, at det med stort besvær var lykkedes at træffe bindende aftaler mellem de tyske og de danske repræsentanter om, at jubilæet i Tønder skulle forløbe gnidningsfrit. Og så spolerede Paludan-Müller det hele med sin tale. »Oberstens udtalelse, der efter indenrigsministerens meddelelse gik ud på, at Tysklands overfald på

Kresten Refslund Thomsen (1884-1960) personificerede som amtmand og politiadjutant om nogen i Sønderjylland samarbejdspolitikken 1940-1943. Han blev derfor skydeskive for kritik fra modstandsbevægelsens side. Foto i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Danmark den 9. april 1940 ville få hadet til at flamme i den danske befolkning i mindst 200 år, var oven i købet fremført på en meget stærk og udfordrende måde. Udtalelsen havde i forsamlingen en meget forstemmende virkning. Borgmesteren søgte at afbøde denne virkning ved en udtalelse om, at oberstens tale alene stod for dennes egen regning og ikke var et udtryk for den danske befolknings indstilling over for vort nabofolk.«

Amtmand Refslund Thomsen, der ganske vist ikke selv havde deltaget i frokosten, kunne oven i købet over for Kofoed oplyse, at oberstens optræden *ikke* skyldtes en spontan bevægelse fra dennes side. Der forelå oplysninger om, at obersten om formiddagen havde truffet pastor Schmidt, der havde fortalt Paludan-Müller om, at det var hans hensigt at holde en »forsoningstale« ved festen. Obersten havde derefter sagt til pastor Schmidt, at *han* i så tilfælde agtede at svare, som han rent faktisk senere også gjorde. Denne oplysning havde amtmanden fra politimester Brix, der havde den fra Paludan-Müller selv. Politimesteren havde umiddelbart efter frokosten spøgefuldt spurgt obersten, hvor mange snapse han havde fået. Hertil havde obersten svaret »to«, hvortil Brix havde bemærket: »Det er i hvert fald den ene for meget!«

Amtmand Refslund Thomsen henviste over for Michael Kofoed til, at oberst Paludan-Müller allerede tre gange tidligere havde henledt opmærksomheden på sig selv på en uheldig måde. Første gang var under konflikten med Abessinien, anden gang ved et offentligt møde om mørklægningsbestemmelserne og tredje gang i forbindelse med afsløringen af en mindesten over de tre grænsegendarmer, Hansen, Albertsen og Birk, der var blevet skudt tidligt om morgenen – som de første danske dødsofre – ved besættelsen den 9. april 1940.¹⁴

Kontorchef Michael Kofoed udbad sig nu, i august 1943, hvad tolddepartementet måtte ligge inde med af oplysninger »om de foran fremdragne tilfælde af uheldig optræden fra grænsegendarmeriets chef, og jeg vil også gerne høre, hvad tolddepartementet i øvrigt mener om hans virksomhed – specielt om der er flere forseelser departementet ubekendt«, skrev kontorchefen. Michael Kofoed havde været en god støtte for Paludan-Müller igennem alle årene, men nu var selv han ved at være betænkelig: »Det må nu alvorligt overvejes, om vi kan være tjent med at beholde en mand af denne type på så ansvarsfuld en stilling ved grænsen. Der er jo brug for en chef her, som forstår en taktfuld optræden. Amtmand Refslund Thomsen svarede, når jeg spurgte om manden var fanatiker eller kun en dumrian, med en udtalelse i retning af, at dumhed var det mest fremherskende ved ham, men en dum mand egner sig jo heller ikke til at være chef på en ansvarsfuld post i en vanskelig tid.« Samtidig tilføjede amtmanden dog over for Kofoed, at han før sin afrejse til København havde talt med amtmand i Tønder, grev O.D. Schack, om sagen, og at grev Schack havde bedt ham over for Kofoed at gøre det synspunkt gældende, at man ikke skulle gøre Paludan-Müller til martyr. »Dette synspunkt må naturligvis også tages med ved de overvejelser, som nu bør finde sted om mandens eventuelle fjernelse.« Michael Kofoed udbad sig altså nærmere oplysninger fra Finansministeriet, og sluttede sin forespørgsel med at gøre opmærksom på, at han, inden han traf afgørelse i sagen, ville forelægge den på et ministermøde.¹⁵

Ministeriet undersøger sagen

Generaldirektør Knud Korst undersøgte sagen og skrev dernæst et udkast til et svar til finansministeren. Departementet havde alene akter vedrørende Abessinien-sagen. De øvrige sager var ikke departe-

mentet bekendt. Men »efter departementets kendskab til obersten, der nu i over 10 år har gjort tjeneste i korpset, må man karakterisere ham som en dygtig, energisk og flittig embedsmand med en udpræget national indstilling. Han kan efter departementets mening ingenlunde betegnes som dum, men han er meget impulsiv og rask i replikken, og han vil derfor undertiden kunne komme for langt ud med sine udtalelser, således som det nu er sket ved festen i Tønder forleden. Hans tjenstlige forhold til de tyske myndigheder syd for grænsen synes i øvrigt både før og efter 9. april 1940 at have været korrekt og upåklageligt, og det er ikke kommet til departementets kundskab, at han har begået andre forseelser. En tid lang var justitsministeriet meget skeptisk indstillet over for ham, muligvis inspireret af amtmand Refslund Thomsen som politiadjutant, idet det er departementet bekendt, at forholdet mellem amtmanden og obersten igennem de sidste år har været ret spændt. Da nu den anden grænse-amtmand, grev Schack, i den foreliggende sag har advaret imod at gøre obersten til martyr, skal man henstille, om der ikke snarest, forinden der foretages videre i sagen, burde indhentes en udtalelse fra grev Schack om hans syn på denne. Samtidig må der formentlig omgående fremskaffes et nøje referat af oberstens tale, som vi jo i trykt gengivelse kun kender i kort uddrag fra det tyske blads referat, samt yderligere en udførlig erklæring fra obersten om samtlige nøjere omstændigheder ved talen,« hedder det i Knud Korsts udkast til redegørelse til finansministeren.¹⁶

To standpunkter

Uoverensstemmelserne mellem Paludan-Müller og Refslund Thomsen var til dels af ældre dato, og de skal kort rides op her.

Som et resultat af den såkaldte »påskeblæst« i 1933, hvor en overskridelse af grænsen af SA-tropper havde syntes overhængende, havde man i 1934 oprettet et særligt politiadjutantur for Sønderjylland. Leder blev netop amtmanden i Aabenraa, Kresten Refslund Thomsen. Det var hensigten, at denne – til forebyggelse og imødegåelse af uroligheder i landsdelen – skulle samle alle beføjelser af politimæssig art under sig. Dette omfattede også Grænsegendarmeriet. Grænsegendarmeriet var, som det er fremgået, underlagt Finansministeriets Departement for Told og Forbrugsafgifter. Politiet derimod var underlagt Justitsministeriet. Der blev fra Justitsministeriets og politi-

adjutanturets side midt i 1930'erne arbejdet på at overtage ansvaret for Grænsegendarmeriet fra Finansministeriet, hvilket imidlertid blev kraftigt afvist af både Departementet for Told og Forbrugsafgifter foruden af Grænsegendarmeriet selv. Grænsegendarmeriet opfattede sig selv som en del af toldvæsenet, tillige med opgaver, der var nærmere forbundet med militæret end med politiet. Op igennem 1930'erne blev tankerne om en enhedsledelse af politi og Grænsegendarmeri ved med at spøge, hvilket – med historikeren Lars Bjørneboes ord – havde det resultat, »at der i 1930'erne og under krigen herskede en atmosfære af gensidig mistillid mellem Grænsegendarmeriet og politiet.«¹⁷ Denne mistillid prægede naturligvis også forholdet mellem Grænsegendarmeriets chef og politiadjudanten.

Besættelsen forbedrede ikke forholdet mellem de to indbyrdes så forskellige personligheder, amtmand Refslund Thomsen og oberst Paludan-Müller. Amtmanden havde dybe rødder i den gamle, H. P. Hanssenske forhandlingslinje, der havde været dominerende i Sønderjylland i tiden før 1920. Refslund Thomsen havde siden sin grønne ungdom været rigsdagsmand H. P. Hanssens mand, medarbejder ved dennes dagblad *Hejmdal* – og siden 1911 også hans svigersøn. Ligesom sin svigerfar ønskede han efter 1920 at sikre en rolig udvikling i Nordslesvig, der ikke gav tyskerne anledning til at provokere en grænserevision. Hele grundlaget for Refslund Thomsens arbejde var omsorgen for grænsen og de danske sønderjyder. Den danske regerings politik under besættelsen gik ud på ved loyalt samarbejde med besættelsesmagten at lempe landet, befolkningen – og grænsen – så uskadte gennem krigen som muligt. Det var Refslund Thomsens opfattelse, at han som embedsmand var forpligtet til loyalt at føre denne politik ud i livet. De ansvarlige ledere i Danmark og Sønderjylland var ikke i tvivl om, at landet kun havde så megen selvbestemmelse, som tyskerne tillod det at have. Det gjaldt derfor om at undlade at give tyskerne nogen som helst anledning til at beskære selvbestemmelsen yderligere. Tyskerne havde endvidere den 9. april 1940 lovet at respektere den danske »territoriale integritet« – altså at undlade at ændre den dansk-tyske grænse. Lige akkurat dette løfte havde været en af grundene til, at den danske regering så hurtigt bøjede sig for de tyske krav om at nedlægge våbnene.¹⁸ Det var ikke let at vide, hvor meget dette løfte var værd, men det måtte under alle omstændigheder forekomme uklogt ved danske demonstrationer at lade det

komme an på en prøve. Set fra et sønderjysk synspunkt ville en grænserrevision blandt mange andre forfærdelige ting f.eks. også have den konsekvens, at der ville blive udskrevet værnepligtigt mandskab til den tyske krigsførelse. Den generation af sønderjyske mænd, der under besættelsen sad i førende positioner, vidste af egen bitter erfaring, hvad deltagelse som soldat i en moderne krig ville sige.

Selvom der også i den sønderjyske lejr var nogen uenighed om, hvor forsigtigt man skulle omgås tyskerne, og selvom der var dem, der holdt på, at man burde sige tyskerne tingene lige ud, så lå det egentlige modstandssynspunkt, forstået som vilje til illegal aktivitet, fjernt fra den traditionelle sønderjyske måde at håndtere tyskerne på.¹⁹ Der var enighed blandt de ansvarlige sønderjyder om, at en voldelig bekæmpelse af besættelsesmagten var uønskelig og farlig, men der var uenighed om, hvor forsigtigt man i øvrigt skulle markere sin taknemmelighed eller optræde over for besættelsesmagten. Nogle mente, at situationen indbød til yderligere skærpet forsigtighed, andre at man ikke kunne gå på akkord med uretten og at der skulle siges klart og tydeligt fra.

Spørgsmålet blev drøftet gentagne gange i *Dansk Samråd*, der i august 1940 konstituerede sig som »det organ, der havde adkomst til under de nuværende alvorlige tilstande at optræde for den sønderjyske danskhed, hvor det måtte være tiltrængt«. ²⁰ Dansk Samråd bestod af de danske sønderjyske rigsdagsmænd med den konservative A. Svensson som formand, redaktørerne for de danske aviser i Nord-slesvig, formændene for de demokratiske politiske partier, formændene for de nationale foreninger, formanden for Arbejderbevægelsens sønderjyske Landsforening og de seks amtsformænd inden for Danske Samfund. Det var kort sagt alle de førende sønderjyder, der var repræsenteret i Dansk Samråd.

Det var Dansk Samråds holdning, som den blev fastslået umiddelbart efter den 9. april 1940, »at vi fast og frimodigt opfører os som danske i et dansk land«. ²¹ Men »fast og frimodigt« var ingenlunde det samme som provokerende og dumdrigt. Dette kunne nemlig bringe grænsen i fare. Under folketingsmand A. Svenssons ledelse blev Dansk Samråd eksponent for en fast dansk linje, der imidlertid tog afstand fra »unødvendige« provokationer, for »ledende tyske nazister ønskede intet hellere, end at modsætningerne skærpedes, så der kunne blive lejlighed til at gribe ind«. ²²

Gentagne gange blev det i Dansk Samråd drøftet, om man skulle

bøje sig for ydmygende tyske krav, eller om man skulle stå fast – og tage konsekvensen ved at »gå ind under lidelsen«, som pastor N.P. Nielsen udtalte det på et møde den 29. november 1941 i forbindelse med Danmarks tiltrædelse af anti-komintern-pagten. Men – som amtsskolekonsulent Novrup sagde ved samme lejlighed: »Det er ingen bagatel at gå ind under den lidelse, der er tale om«, og som A. Svensson pointerede: »Hvis Danmark ikke gik med [i anti-komintern-pagten], ville Tyskland ikke mere føle sig bundet ved løfterne af den 9. april om ikke at antaste landets territoriale integritet og politiske uafhængighed. Hvad det kunne komme til at betyde for grænsen, ville formentlig ingen være i tvivl om.«²³

Først og sidst gik denne kreds af mænds bekymringer i retning af grænsen. Men den forsigtige linje, der blev anbefalet fra officiel side, vakte modsigelse – også i egne rækker. Det mødte for eksempel stærk modstand navnlig i de kredse, der havde med ungdomsidrætten at gøre, da amtmand Refslund Thomsen på et møde på Folkehjem den 9. januar 1942 udtalte betænkeligheder ved at tillade danske optog i forbindelse med mærkedage og lignende, fordi sådanne optog kunne animere tyskerne til at stille videregående krav, og at det »under de nuværende forhold« var mest værdigt »at være så tilbageholdende som muligt«.²⁴

Protestholdningen blev stadig mere udbredt, efterhånden som besættelsen skred frem og tålmodigheden med tyskerne begyndte at slides. En mand havde i efteråret 1942 i anledning af Scavenius' udnævnelse til statsminister spurgt A. Svensson: »Men glider vi ikke mere og mere?«, hvortil Svensson havde svaret: »Selvfølgelig glider vi. Men der var kun to veje at gå, enten at vinde tid eller at vove det store styrt. Jeg har, bl.a. for at undgå muligheden af en grænseflytning og sønderjysk ungdoms udskrivning til tysk krigstjeneste, sluttet mig til dem, der valgte det første. Og lad os så yde ministeriet den støtte, det har behov. Det bliver det sidste af den art. Efter det kommer syndfloden.«²⁵ Dette var en meget præcis analyse af samarbejdspolitikens dilemma – og Svensson var villig til at drage *sin* konsekvens.

Paludan-Müller drog den stik modsatte konsekvens. Han, der var født i Nørrejylland og opvokset på Sydsjælland, hørte til iblandt dem, der havde svært ved at være tilbageholdende. Set fra hans synsvinkel var den nationale ydmygelse, som indrømmelsespolitikken og forsigtigheden medførte, næsten værre end selve besættelsen. Der måtte

Oberst Svend Bartholin Paludan-Müller (1885-1944) havde vanskeligt ved at finde sig i samarbejdspolitikken, som han fandt nationalt ydmygende. Hans djærve facon vandt genklang i vide kredse, og han engagerede sig i det militære illegale arbejde. Med sin beslutning om at modsætte sig anholdelse tog han den 26.5.1944 den yderste konsekvens af sin holdning og blev med sin død et symbol på modstandskampen i Sønderjylland. Foto i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

efter hans mening tvært imod siges klart fra, så ingen – og navnlig ikke omverdenen – var i tvivl om, hvor Danmark stod. I modsat fald mistede hele verden – Tyskland inklusive – respekten for Danmark og danskerne deres selvrespekt. Og uden selvrespekt kunne nationen ikke overleve på langt sigt, mente han. Oberst Paludan-Müller var en impulsiv natur, der intet havde imod at bære konsekvenserne af de handlinger, hans samvittighed bød ham at foretage. Hans standpunkter var rene og klare, og han forfulgte sin overbevisning med en imponerende konsekvens. Samarbejdspolitikken var en stor prøvelse for obersten, der gik meget vidt for at fastholde overensstemmelse mellem sin overbevisning og sine handlinger.²⁶

For Paludan-Müller var protesten og modstanden den eneste mulighed. Men at lige akkurat en sådan optræden i den sidste ende kunne få fatale følger, viste begivenhederne efter hans død i ildkamp med tyskerne den 26. maj 1944. Oberstens skæbne forstærkede indtrykket af ham som en rank personlighed, der ikke gik på kompromis med uretten. Hans kamp og død fik stor symbolsk betydning i samtiden, navnlig i Sønderjylland. Han blev et forbillede for flere, der sluttede sig til den voksende modstandsbevægelse. Hans kamp fandt sted på et tidspunkt præget af clearingmord og schalburgtager, og man fandt, at Paludan-Müller havde givet det rette svar på den tyske besættelse, på nazismen og dens metoder, nemlig et klart, utvetydigt – og bevæbnet – nej.²⁷ Men prisen blev høj: Den kendsgerning, at Paludan-Müller var engageret i illegalt arbejde og at han modsatte sig anholdelse med våbenmagt, var efter alt at dømme medvirkende til, at 291 grænsegendarmere den 19. september 1944 blev interneret i Frøslev, hvorfra de 141 blev deporteret til Neuengamme allerede den 5. oktober. 38 grænsegendarmere døde eller forsvandt i lejren og tre døde kort efter befrielsen som umiddelbar følge af kz-opholdet.²⁸ Det klare og rene standpunkt havde sin pris. Om prisen skulle betales eller ej – det var lige akkurat dette, amtmand Refslund Thomsen og oberst Paludan-Müller var dybt uenige om. Det viste amtmandens reaktion på Paludan-Müllers tale i Tønder. Men det var som nævnt langt fra første gang, de to standpunkter var kollideret.

En mindesten i Padborg²⁹

Første gang amtmanden og obersten stødte alvorligt sammen under besættelsen var i begyndelsen af 1941.³⁰ En kreds af borgere, de fleste

fra Padborg, havde i efteråret 1940 sat sig for at rejse en mindsten over de tre grænsegendarmer, der blev dræbt af *Abwehr*-agenter ved viadukten i Padborg tidligt om morgenen den 9. april 1940. Der var blevet dannet en komité, der bl.a. bestod af postmester Grøn Madsen, købmand N. Wind, oberst Paludan-Müller og biskop Noack. Man havde i oktober 1941 taget kontakt til billedhuggeren Bomand Utzon Frank i København, der havde indvilliget i at hugge stenen, og i efteråret 1940 foranstaltede komitéen en indsamling, der fik et overvældende godt resultat.³¹ Alt tegnede således lyst og godt for projektet, da man i Statsministeriet fik nys om affæren.

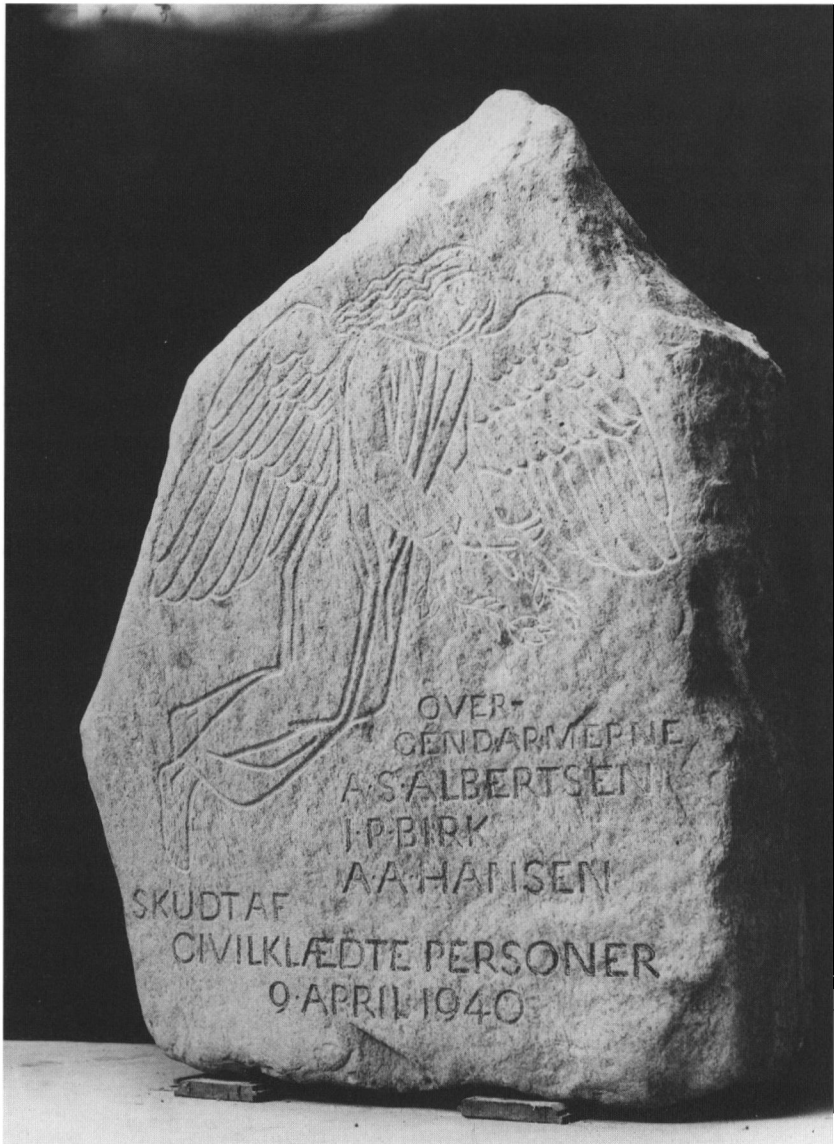
Ifølge Refslund Thomsens forklaring, der er nedfældet 14. januar 1944, tog forløbet sig således ud: En dag i slutningen af 1940 [skal være begyndelsen af 1941] blev amtmand Refslund Thomsen ringet op af departementschef Andreas Møller, Statsministeriet, der meddelte amtmanden, at han havde hørt, at den sten, det var påtænkt at rejse over de dræbte grænsegendarmer, skulle bære indskriften:

Skudt af civilklædte Personer
den 9. april 1940³²

Hvor departementschefen havde sin viden fra, har ikke kunnet opklares. Muligvis er ordlyden kommet ham for øre, da visse ændringer i teksten blev drøftet i februar 1941.³³

Der var i det hele taget en stigende ængstelse hos myndighederne for, hvad befolkningen kunne finde på at provokere tyskerne med og en stigende bekymring for, hvordan tyskerne ville reagere. Ængstelsen var ikke ubegrundet. Den tyske gesandt havde været ganske uforblommet i sine meldinger over for den danske regering i forbindelse med f.eks. flagning med Dannebrog på de nationale mærkedage: afstemningsdagen og genforeningsdagen. Man ville i Berlin ikke kunne forstå, hvis danskerne benyttede 10. februar eller 15. juni »til at demonstrere, at her stod Versailles-traktaten endnu ved magt«, havde gesandten sagt.³⁴ Men Refslund Thomsen havde også måttet konstatere, at forståelsen for den forsigtige linje over for besættelsesmagten var dalende, og nu ville de gode borgere i Padborg så tilsyneladende til at rejse en mindsten med en efter hans opfattelse helt unødvendigt provokerende indskrift.

Departementschef Andreas Møller var altså, meddelte han Refslund Thomsen i telefonen, betænkelig ved brugen af ordene »skudt

Mindestenen over de dræbte grænsegendarmere. Fotografiet er taget i begyndelsen af 1941, mens stenen endnu befandt sig i atelieret hos billedhuggeren, Bomand Utzon Frank – inden den famøse nederste linie blev fyldt op med stenkit. Foto i Bov Lokalhistoriske Arkiv.

af civilklædte personer«. De indeholdt en anklage, som man fra tysk side sikkert ikke ville finde sig i at se fremsat på den måde. En anklage af denne art hørte efter departementschefens mening heller ikke hjemme på en mindesten. Han bad derfor amtmænd Refslund Thomsen om at tale med den komité, der stod for stenens rejsning, og søge udvirket, at inskriptionen blev ændret.

Amtmand Refslund Thomsen orienterede formanden, postmester Grøn, om situationen og bad komitéen om et møde. Dette møde fandt sted i Kruså i begyndelsen af marts 1941. Refslund Thomsen bad også oberst Paludan-Müller deltage i mødet, da han regnede med i ham at finde støtte i sagen. Det var en fejltagelse.

På mødet i Kruså fremlagde Refslund Thomsen departementschefens indvendinger, som amtmænden erklærede sig enig i. Refslund Thomsen fandt også, at den påtænkte inskription burde ændres. Til sin overraskelse måtte amtmænden se sig kraftigt imødegået af obersten, der erklærede, at det var sandt, hvad der stod i inskriptionen, og sandheden skulle frem! Paludan-Müller syntes ikke, at der for komitéen var nogen anledning til at tage denne, »sikkert fra udenrigsminister Scavenius stammende henstilling« til følge.

Refslund Thomsen forklarede, at henvendelsen kom fra departementschefen i Statsministeriet og ikke fra udenrigsministeren, og han erklærede, at han delte førstnævntes syn på sagen. Det kunne »ikke være vor opgave at volde regeringen vanskeligheder«, erklærede amtmænden.

Hertil svarede Paludan-Müller, at det »kun ville være godt, om vi fik både forviklinger og vanskeligheder. Det var det bedste for det danske folk.«

Postmester Grøn erklærede, at spørgsmålet havde været forelagt den samlede komité, der imidlertid havde afvist at ændre inskriptionen. »Jeg meddelte d'hr., at der herefter for mig ikke var andet at gøre end at indberette, at komitéen fastholdt inskriptionen«, hedder det i amtmænd Refslund Thomsens redegørelse. »Det måtte så afventes, om regeringen ville akkviescere [affinde sig] derved. Det troede jeg ikke.«

Inden Refslund Thomsen havde fået afgivet sin indberetning til Statsministeriet, blev han dog ringet op af postmester Grøn, der forklarede, at Paludan-Müllers modstand imod ændringer i teksten formentlig hang sammen med, at det var ham selv, der havde foreslået den. Grøn kunne også fortælle Refslund Thomsen, at han ved nærmere

eftertanke var kommet til det resultat, at inskriptionen, der ganske vist allerede var indhugget, burde ændres. Komitéen havde holdt et nyt møde, hvor det blev besluttet, at man kun ville fjerne indskriften efter *skriftlig* ordre fra ministeriet. Men postmester Grøn valgte en noget anden fremgangsmåde, idet han den 14. marts 1941 skrev til Statsministeriet, at komitéen nu »i anledning af den modtagne ordre gennem *amtmanden over Aabenraa-Sønderborg* [forf. fremhævelse] fra det høje Statsministerium« havde bedt billedhuggeren fjerne den allerede indhuggede famøse sætning. Postmester Grøn lod altså Statsministeriet forstå, at man betragtede amtmandens *mundtlige* fremførelse af besværingen som en »ordre«, som han nu selv bekræftede *skriftligt*. Denne disposition fik et andet komitémedlem, købmand N. Wind, til samme dag at meddele, at han efter »postmesterens egenmægtige handling« nu ikke længere betragtede sig som medlem af komitéen.³⁵

Ændringsforslaget skabte en ikke ringe blæst, og »en mand fra sognet« sendte udvalget et forslag til en anden tekst: »*Jer unge Aand / ved Morderhaand / udlukkedes paa Stand / ved Morgengry / da Kampens Gny / sig bredte til vort Land*«. ³⁶ Det er et godt og stærkt lille digt, der naturligvis var endnu mere umuligt end den sløjfede inskription.

Det blev aftalt at udskyde indvielsen, indtil der atter var faldet ro over sagen. Datoen for afsløringen af mindestenen blev ved et pudsig tilfælde en anden dato, der fire år senere skulle blive historisk, nemlig den 4. maj.

Afsløringen af stenen blev et tilløbsstykke. I *Flensborg Avis'* referat den 6. maj 1941 hedder det: »Padborg oplevede ... en mærkedag, der vil blive stående i byens historie. Fra alle flagstænger vajede Dannebrog mod den lyse forårshimmel. (...) Om eftermiddagen lidt før 3 strømmede beboerne i Bov sogn sammen ... mange var også kommet udensof fra. Der var over 1000 mennesker til stede, da højtideligheden indledtes med *Kongernes Konge*. Under sangen stod Biskop Noack i sit ornat som en støtte foran det tilslørede mindesmærke. I en halvkreds udenom stod en æresvagt med 11 faner, Grænsegendarmeriets store smukke fane i midten.« På stenen stod indhugget: »Overgendarmerne A. S. Albertsen, J. P. Birk, A. A. Hansen.« Over teksten rakte en engel en laurbærkrans frem. På bagsiden stod et digt forfattet af Hansigne Lorenzen: *Pligtro I satte Livet til / med eders Kald i Pagt. / Hav tak fra Fædreland og Folk / for trofast Grænsevagt. Rejst af Landsmænd*.

Oberst Paludan-Müller, der oprindeligt skulle have foretaget afslø-

Efter befrielsen blev mindestenen over de dræbte grænsegendarmer indviet endnu engang – denne gang med den fulde tekst. Fotografiet forestiller genindvielsen. Foto i Bov Lokalhistoriske Arkiv.

ringen, nægtede at medvirke. I stedet talte biskop Noack, både ved afsløringen og ved mindehøjtideligheden i Padborghus.

Der var mødt repræsentanter for de stedlige myndigheder, for amtet, for militæret, for toldvæsenet ved toldinspektør Andersen, Aarhus. Men der blev lagt mærke til, at chefen for Grænsegendarmeriet demonstrerede ved sin fraværelse, og han havde også fået Grænsegendarmeriets kaptajner til at holde sig borte.

Den upassende sætning under de dræbtes navne: »Skudt af civilklædte personer 9. april 1940« var blevet fyldt op med kit – men i regnvejr kunne de gode borgere i Padborg skimte, hvad der skulle have stået, hvis Paludan-Müller havde fået sin vilje.³⁷

Pågribelsen af engelske flyvere

Næste sammenstød mellem Paludan-Müller og amtmanden kom i efteråret 1941. I september tilgik der fra politistationen i Tønder Grænsegendarmeriet i Sæd en efterlysning af en flygtet engelsk flyversergent. Det fik oberst Paludan-Müller til at reagere, idet han den 16. september 1941 sendte et brev til sin personlige ven, politimeste-

ren i Tønder indtil 1943, Tyge Martensen-Larsen.³⁸ Heri hedder det bl.a., at han »med væmmelse og den dybeste skamfølelse« havde læst efterlysningen, hvor signalementet havde været »nøje angivet som på en tugthusfange«. Harmen blev ikke mindst fremkaldt af, at det af efterlysningen fremgik, at det var meget magtpåliggende for politiet, at englænderen blev pågrebet. Nu tøvede obersten ikke med at meddele politimesteren sin mening om denne sag:

Ifølge Paludan-Müller var forholdet før 9. april 1940 dette, at både engelske og tyske soldater, der ufrivilligt kom ind på dansk territorium, ifølge internationale aftaler skulle interneres. Dette havde han intet at indvende imod, heller ikke at politi eller gendarmere medvirkede ved anholdelsen af sådanne personer. Men efter den 9. april 1940 så det efter oberstens mening anderledes ud: »Der føres krig i Danmark, og Danmark er ikke deltager i denne krig. Hvorledes kan så danske civile myndigheder deltage i *krigshandlinger* mod den ene parts soldater. Foruden den nationale vanære, som det er, at danske politifolk deltager i *krigshandlinger* på tysk side og imod en englænder, der har sat livet på spil for Danmarks befrielse, er forholdet i folkeretlig henseende så forrygende, at englænderne, når de til sin tid kommer marcherende ned gennem Jylland, vil være fuldt ud berettigede til at henrette de ledende politimænd, der har arrangeret denne modbydelige klapjagt på en engelsk soldat.« Paludan-Müller, der – som han skrev – ikke tvivlede på, at politimester Martensen-Larsen så på sagen på samme måde, nægtede derfor at samarbejde med politiet, når det drejede sig om at fange nedskudte englændere. Han havde derfor forlængst givet ordre til sine gendarmere i overensstemmelse hermed. »Det er derfor unødvendigt at sende Grænsegendarmeriet efterlysninger på engelske (russiske, amerikanske) soldater.«

Skrivelsen tilgik også amtmand Refslund Thomsen. Enten har Paludan-Müller sendt ham en kopi eller også har Tyge Martensen-Larsen videresendt oberstens skrivelse til Refslund Thomsen, hvad han jo også havde pligt til, eftersom Refslund Thomsen var politiadjutant: Det var jo en såre alvorlig sag, at Grænsegendarmeriet ikke ville hjælpe politiet med denne opgave.

Refslund Thomsen drøftede i øvrigt sagen med formanden for Dansk Samråd, A. Svensson, der i et brev, dateret 1. juledag 1941, havde følgende kommentar: »Det er egentlig utroligt, at en dansk embedsmand kan præstere en skrivelse af den art, og man må jo nok med nogen grund frygte for, hvad han ellers kan finde på under for-

hold som dem, vi lever under. Efter min mening er det næsten farligt at have ham siddende på den post, han beklæder.«³⁹

»Vore venner, englænderne ...«⁴⁰

Næste gang, oberstens konfrontationskurs kom frem, var på et luftværnsmøde den 7. marts 1942 i Gråsten. Her tilkendegav Paludan-Müller atter sin klare modstand imod enhver forholdsregel, der kunne gavne den tyske krigsførelse. Mødet var offentligt og havde samlet en del tilhørere fra byen, ligesom også repræsentanter for pressen var til stede. Hovedtaler var politikommissær Kleberg fra Kolding. Ifølge politimester Bjerres senere redegørelse forløb mødet på følgende måde: Kleberg talte om luftværn i almindelighed og påviste betydningen af, at luftværnsforskrifter og mørklægning nøje overholdes. Til skræk og advarsel sluttede politikommissærens foredrag med lysbilledforevisninger af virkningen af flyverangreb i Danmark.⁴¹

Efter foredraget kunne der stilles spørgsmål. Paludan-Müller var den første, der tog ordet, idet han erklærede, at han talte som »manden på gaden.« Der hersker nogen uenighed om den nøjagtige ordlyd af Paludan-Müllers udsagn. Politimester Bjerre gengav i februar 1944 Paludan-Müllers udtalelser således: Han havde sagt, at det var »meningsløst af politiet at håndhæve mørklægningsreglerne så nøje som tilfældet var, idet vi, hvis det var tilladt, burde have fuldt blus på, således at englænderne kunne se, hvor grænsen var.« Politimester Bjerre mente personligt at kunne huske, at Paludan-Müller havde omtalt englænderne som »vore venner«, hvorimod fuldmægtig Moltke og overbetjent Larsen, der også havde været til stede ved mødet, ikke kunne huske om disse ord blev nævnt.⁴² Hvad der end blev sagt på mødet, så var det dog så kontroversielt, at politimester Bjerre sørgede for at henstille over for de tilstedeværende pressefolk at undlade at referere diskussionen.⁴³

De tilstedeværende politifolk med politimester Bjerre i spidsen var ikke just begejstrede for Paludan-Müllers indlæg. De opfattede det som et forsøg på at undergrave befolkningens respekt for luftværnsforanstaltninger og et forsøg på at insinuere, at luftværnsmyndighederne ikke havde begreb om, hvad de beskæftigede sig med. Politimester Bjerre, Gråsten, noterer om Paludan-Müllers optræden ved denne lejlighed: »Som tidligere officer i hæren, hvilken stilling understregedes ved at han var iført dansk dragonofficersuniform [Paludan-

Müller var oberst af reserven i den danske hær], måtte hans udtalelser af størstedelen af forsamlingen betragtes som sagligt underbyggede.« Politimesteren imødegik da også energisk obersten.⁴⁴

Som det til overflod er fremgået, var Paludan-Müller ikke en mand, der yndede at lægge skjul på sine anskuelser. Men der var ved de nævnte tilfælde ikke fra de øvrige ansvarlige myndigheders side truffet videre foranstaltninger for at få gjort noget ved den obsternasige oberst. Man havde ladet det passere. Men så holdt Paludan-Müller sin korte tale ved byjubilæet i Tønder i august 1943, og dét var dråben, der fik tålmodighedens bæger til at flyde over for i hvert fald amtmand Refslund Thomsen, og som fik ham til at rette henvendelse til Finansministeriet. Og hermed er vi tilbage ved de overvejelser, man måtte gøre sig i Finansministeriet i denne anledning.

Paludan-Müllers forklaring

Paludan-Müllers chef, generaldirektør Knud Korst i Finansministeriet ville gerne høre Paludan-Müllers version af Tønderhistorien, inden han traf afgørelse vedrørende sin indstilling til ministeren. Forklaringen kom i form af en skriftlig erklæring fra obersten, dateret den 15. august 1943.⁴⁵

Paludan-Müller forklarede: »Det er ikke rigtigt, at jeg under jubilæumsfestlighederne i Tønder har udtalt mig 'kraftigt i anti-tysk retning'. Ved frokosten sagde jeg følgende: 'Flere af talerne, navnlig fra tysk side, kom ind på det nationale. Det er rigtigt, at der tidligere i Tønder har hersket idylliske tilstande mellem danske og tyske. Men lad os være ærlige og redelige og erkende, hvad jeg personligt dybt beklager, at det gode forhold mellem danske og tyske i Sønderjylland er ødelagt for de første 200 år som følge af de begivenheder, der knytter sig til den 9. april 1940.'

Heri er intet krænkende for Tyskland eller for tyskerne, det er blot en beklagelse af, at det gode forhold mellem danske og tyske i grænselandet efter min mening er ødelagt for lange tider som følge af de stedfundne begivenheder. Jeg tænker i denne forbindelse også på følelserne fra tysk side, som f.eks. får udtryk i *Nordschleswigsche Zeitungs* ledende artikler, der har en langt større skarphed over for danskerne end før besættelsen. Mig bekendt har tyskerne heller ikke følt sig krænkede over min udtalelse, omtalen i *Nordschleswigsche Zeitung*

var meget spagfærdig og gav ikke udtryk for nogen national krænket-hed. Og mange danske i Tønder har takket mig for mine ærlige ord, selvom de skurrede mod den kunstige feststemning. Forinden departementet tager stilling til sagen, beder jeg om, at der må blive indhentet udtalelser fra politimester Brix i Tønder og fra amtslæge Lausten Thomsen i Tønder, der begge påhørte min tale. Sidstnævnte er en af danskhedens ældste og mest fremragende førere i Tønder.

Når der rejses anklage imod mig – efter min mening uberettiget –, kan jeg ikke undlade at gøre opmærksom på, at jeg i hele min chefstid i gerning har vist, at jeg har forståelse for nødvendigheden af et godt og venskabeligt samarbejde med de tyske myndigheder.«

Paludan-Müller henviste i den forbindelse til sit radioforedrag ved Grænsegendarmeriets jubilæum, hvori han havde udtalt: »Grænsegendarmeriet står i det bedst mulige forhold til det dygtige og elskværdige tyske toldpoliti på den anden side af grænsen, og der foregår et vel indarbejdet samarbejde, som er i begge parter interesse.« Han havde allerede den 9. april 1940 om eftermiddagen genoptaget samarbejdet med de tyske militære chefer for grænsebevogtningstropperne, og dette var blevet fortsat på en sådan måde, at grænsegendarmeriet i det væsentlige havde kunnet udføre sine opgaver. Obersten vedlagde et brev fra sin tyske kollega, oberst Collani, af 25. august 1942 som dokumentation for det venskabelige samarbejde.

Så vidt Paludan-Müllers skriftlige erklæring.

Erklæringen var ikke fuldt tilfredsstillende for finansminister K. H. Kofoed (ikke at forveksle med kontorchef Michael Kofoed). Han udbad sig derfor en samtale med obersten. Paludan-Müller kom til København den 17. august til samtaler i departementet med bl.a. finansministeren selv og generaldirektør Knud Korst. Der er ikke bevarret noget egentligt referat af denne samtale, men obersten har formentlig fastholdt sin forklaring.⁴⁶ Hvad der i øvrigt blev talt om, vil fremgå af det følgende. For nu kom sagen op på et ministermøde.

Ministermøde 17. august 1943⁴⁷

Mens der blev fejret byjubilæum i Tønder, blev der som tidligere anført strejket i Odense og Esbjerg.⁴⁸ Der blev natten til den 6. august sat ild til fiskepakhusene på havnen i Esbjerg og titusinder af fiskekasser gik op i luer.⁴⁹ Sabotagen førte til tumulter, spærretid og fornyet uro og tumult. Den 9. august strejkede byens maskinindustri. Strej-

ken blev bekæmpet af byens politikere og af den socialdemokratiske fagbevægelse. Den 11. august blev strejken total – overalt hvilede arbejdet, ikke blot i industrien, men også i butikker, banker, kontorer og restauranter. Den første bystrejke i Danmark var en realitet. Der blev forhandlet på højeste plan i København, og forhandlingerne endte med ophør af både spærretid og strejke den 12. august. Men nu blev der atter strejket på Fyn, hvor det i Svendborg kom til skudveksling mellem den danske garnison og tyske marinesoldater og i Odense til gadeslagsmål mellem danske menige og civile og tyske soldater. Den 16. og 17. august sendte den tyske kommandant i Odense patruljer på gaderne for at slå uroen ned, hvilket blot førte til nye slagsmål. Den 18. august var Odense – med historikeren Hans Kirchhoffs ord: »en by i åben revolte imod tyskerne og imod de danske myndigheder og organisationer, imod byrådet og imod politiet.« Således så situationen i Danmark ud i dagene omkring det ministermøde, der blev afholdt den 17. august – og som bl.a. havde Paludan-Müllers jubilæumsfest-tale på dagsordenen.

Ministermødet den 17. august klokken 14.00 var domineret af de katolske tilstande i landet. Statsminister Scavenius gav – som det hedder i mødeprototollen – »udtryk for den alvorlige situation, der var opstået dels på grund af den stigende sabotagevirksomhed og dels af de provokationer, som havde fundet sted i forskellige byer over for den tyske værnemagt« og tilbød at gå af. Flere ministre gav dog udtryk for, at en tilbagetræden kun burde ske som følge af et tysk krav. Forsvarsministeren og justitsministeren redegjorde for forholdene i Odense og Svendborg, der var de øjeblikkelige brændpunkter. Det var selve regeringens fremtid, der var på dagsordenen, men der var enighed om, at regeringen måtte fortsætte, så længe den havde rigsdagen med sig og indtil man eventuelt blev stillet over for krav fra tysk side, som man ikke kunne imødekomme.

Paludan-Müller-affæren kunne under disse omstændigheder ikke påkalde sig større opmærksomhed. I mødeprotokollen hedder det om sagen: »Finansministeren redegjorde for en episode, der var forefaldet ved Tønders 700 års jubilæumsfest, hvor chefen for Grænsegendarmeriet, oberst Paludan-Müller havde optrådt uheldigt. Obersten havde også tidligere udvist uheldig optræden. Finansministeren havde personligt irettesat obersten. Der var enighed om ikke at foretage videre i sagen.«⁵⁰

Finansminister Kofoed anførte senere, at han under forhandling med obersten havde »henstillet til ham at undgå episoder som den, der havde fundet sted ved en borgerfest i Tønder, men om nogen egentlig irettesættelse i dette ords tjenstlige betydning var der ikke tale.«⁵¹

At dette er rigtigt, fremgår af en redegørelse, som finansminister Kofoed skrev den 18. august 1943 til generaldirektør Korst om ministermødets forløb: »Efter at have modtaget fra Dem en mundtlig redegørelse, støttet på vedlagte udkast til indstilling fra Dem til mig, hvilken indstilling vi dog blev enige om, at De ikke tjenstlig skulle afgive, og efter at have gjort mig bekendt med oberst Paludan-Müllers brev til Dem af 15. d.m. med et bilag, samt efter at have haft den samtale med obersten af gårds dato, som De overværede, har jeg forelagt hele sagen i et ministermøde i går. En af ministrene gjorde her opmærksom på, at udover de tilfælde, som jeg i min redegørelse nævnte, var der også episoden med oberstens ordre til at flage på grænsegendarmeriets bygninger på halv stang den 9. april 1941.⁵² Jeg gjorde herover for ministeriet bekendt med, at også denne sag var nævnt i min samtale med obersten, men at denne havde givet den efter min mening efter omstændighederne acceptable forklaring, at denne flagning fra hans side ikke var tænkt som en demonstration, men kun fordi han på årsdagen for de tre grænsegendarmers nedskydning ved Padborg ønskede, at korpset skulle mindes dem ved den påtænkte flagning på halv stang. Ordren blev efter oberstens oplysning taget tilbage af ham selv, da han erfarede, at man fra de centrale myndigheds side anså en sådan flagning for en demonstration. Jeg udtalte som min opfattelse, at man herefter måtte kunne se bort fra dette tilfælde.«

Finansministerens referat fortsatte: »Der blev af flere ministre, specielt statsministeren [Scavenius], fremsat afgørende betæneligheder ved at lade oberst Paludan-Müller fortsætte i sit embede. Men indenrigsministeren [J. Jørgensen], der havde overværet episoden ved festlighederne i Tønder, gik ret stærkt ind for, at man skulle følge det synspunkt, som amtmand grev Schack havde givet udtryk for, da han gennem amtmand Refslund Thomsen havde henstillet til mig ikke at gøre oberst Paludan-Müller til martyr.

Herefter gav ministermødet mig tilslutning til at følge den fremgangsmåde, som jeg over for mine kolleger anbefalede, nemlig ikke på grundlag af det nu forefaldne at foretage en afskedigelse. Man var

af den opfattelse, at således som sindsstemningen i øjeblikket er her i landet, ville man kunne fremkalde uheldige modvirkninger og kommentarer, der skabte uro; på den anden side sluttede man sig til den opfattelse, som jeg har gjort gældende, at vi måtte sikre os mest muligt imod, at oberst Paludan-Müller ved kommende begivenheder handlede ud fra sit temperamentsfulde sind, som ved så mange lejligheder har voldt vanskeligheder.

Jeg mener, at affæren herefter kan afsluttes, uden at der afgår nogen egentlig tjenstlig skrivelse til obersten. Jeg vil anmode Dem om at give ham meddelelse om, at jeg som bebudet i den samtale, jeg havde med ham, har forelagt sagen i et ministermøde, og at regeringen var enige med mig i at beklage, at han ved festen i Tønder havde optrådt på en måde, der virkede afstikkende i forhold til den linje, som var lagt af bystyrets repræsentanter, såvel danske som tyske, og at dette var særligt uheldigt, da han intet mandat havde ved denne lejlighed til at optræde som talerør for visse danske stemninger; hvortil kommer, at han som højtstående dansk embedsmand og chef for grænsengendarmerikorpsset havde en særlig forpligtelse til ikke mindst under den nuværende vanskelige situation at undgå at optræde udæskende. Regeringen var imidlertid samtidig blevet gjort bekendt med, at han altid i sine tjenstlige funktioner havde optrådt på en korrekt måde og havde vist sig loyal over for de henstillinger eller påbud, som var fremkommet fra hans overordnedes side. Man nærede derefter den tillid til ham, at han også fremtidig ville følge denne linie og i påkommende tvivlstilfælde orientere sig om, hvorledes man fra departementets og regeringens side ønskede, han som korpssets chef skulle optræde. Finansministeren havde derfor besluttet sig til, at der ikke skulle foretages mere i sagen.⁵³

Og dette var også, hvad generaldirektør Knud Korst den 23. august 1943 skrev til Paludan-Müller. Som det er fremgået, var tålmodigheden med obersten ved at være sluppet op.

Samarbejdspolitikken sammenbrud

Samme dag, den 23. august 1943, besluttede arbejderne i Odense på et stormøde at genoptage arbejdet næste dag. Der blev proklameret sejr over værnemagten, der havde opfyldt de strejkendes krav. Men i mellemtiden var der udbrudt strejker andre steder: den 20. august i Nyborg, den 21. i Middelfart og den 23. i Svendborg, Bogense og

Fåborg. Også på Sjælland brød det løs: Den 22. august i Korsør og den 25. august i Helsingør. Det ulmede i København den 25.-26. august, men et masseopbud af politi fik uroen slået ned. Da var Jylland allerede grebet af uroen, der blev alvorligst i Ålborg. Det kom til hårde sammenstød mellem demonstranter og tyske tropper, der i modsætning til i de andre byer forsøgte at nedkæmpe opstanden med karabiner og kampvogne, hvorved adskillige demonstranter blev dræbt. Også i Sæby, Frederikshavn og Skagen blev der indledt strejker, længere sydpå blev der den 24. august strejket i Kolding, Vejle og Fredericia og den 26. august i Århus.

Alle disse begivenheder, der var helt uden for kontrol af centrale og lokale myndigheder, førte den 29. august 1943 til regeringens fald. Dr. Best blev den 24. august kaldt til Berlin, hvor han måtte stå skole-ret. Den 27. august kom han tilbage til København med et ultimatum, formuleret af den tyske udenrigsminister von Ribbentrop. Det blev overdraget den danske regering den 28. august og rummede bl.a. krav om indførelse af undtagelsestilstand og indførelse af dødsstraf. Dette kunne regeringen ikke gå med til, og klokken fire om morgenen den 29. august var det slut med den samarbejdspolitik, der i tre år og fem måneder havde givet Danmark en særstatus i forhold til alle andre tyskbesatte lande i Europa.

Afslutning

Med samarbejdspolitikens sammenbrud havde Paludan-Müllers linje sejret. Hans standpunkt blev så at sige indhentet af begivenhederne ude i landet. Modstandssynspunktet sejrede også i eftertiden. Da mindesmærket over Paludan-Müller blev afsløret i Gråsten på tiårsdagen for hans død i 1954, udtalte kaptajn Svend Andersen, der havde været byleder for modstandsbevægelsen: »Med sit nej brød han ikke alene selv med det tyske voldsregime, men tændte også en fakkelt, der kastede sit skær ud over det ganske land. Hans kamp var en soldats kamp, et eksempel overfor verden, der også i fremtiden skal forpligte os som danskere til at kæmpe sammen med de frie nationer, der vil føre deres kamp for friheden og retten. Gør vi det, viser vi bedst, at Paludan-Müllers offer ikke var forgæves.«⁵⁴

En senere eftertid har i høj grad taget dette synspunkt til sig, og forståelsen for samarbejdspolitikens forudsætninger og bevæggrunde har ikke været stor. Men i samtiden var samarbejdspolitikken og

tilpasningen en forståelig reaktion og legitim overlevelsestrategi, når et lille land besættes af en overvældende overmagt. Lige netop i Sønderjylland talte mange ting for, at den pris, man ville komme til at betale for et nej, ville blive meget høj. Dette var – sammen med landsdelens historiske forudsætninger – baggrunden for, at sønderjyderne i endnu højere grad end den øvrige danske befolkning sluttede op bag den danske regering til den bitre ende – og baggrunden for, at én af de førende sønderjyder, landstingsmanden for Venstre Hans Jepsen Christensen, kunne kalde den 29. august 1943 »den mørkeste dag, jeg kender.«⁵⁵

KILDER

Rigsarkivet (RA)

Tolddepartementet 1909-1965. Dept. f. Told og Forbrugsafgifter. Alfabetisk ordnede personalesager, C 1416. Paludan-Müller.

Landsarkivet for Sønderjylland (LA)

Aabenraa-Sønderborg Amt, Fortrolige Akter 1920-55. Sager i f.m. Politiajudanturet 1940-1955 pk. 19, »Paludan-Müllers sag«.

Politiajudanten for de sønderjydske landsdele. Indberetninger til rigspolitichefen, justitsministeriet m.m. 1940-44. pk. 221. jr.nr. 6434.

Private personarkiver, Refslund Thomsen, Kr. Vedr. Politiajudantembedet 2320.

Bov Lokalarkiv (BL)

A 133, Udvalget for rejsningen af en mindesten for de tre overgendarmer, der faldt i Padborg den 9. april 1940.

LITTERATUR

Beretning til Folketinget afgivet af den af folkettinget under 8. januar 1948 nedsatte kommission i henhold til grundlovens § 45. Bind IV, Regering og Rigsdag under besættelsen. København, 1948.

Lars Bjørneboe: Ingen kender dagen. Grænsegendarmeriet under krig og besættelse 1940-1945. København, 1970.

Morten Bredsdorff: Uddrag af dagbogsblade fra Tønder under den tyske besættelse. Sdj. Årb. 1968.

Verner Bruhn m.fl.: Havneby og storkommune. Esbjergs Historie, bind 3, Esbjerg 1998.

Jes Peter Caspersen: Sådan var det. Erintringsbilleder. Aabenraa, 1990.

Hans Schultz Hansen: Mindretal og flertal i Nordslesvig omkring 1940. I: Nationale mindretal i det dansk-tyske grænse-land 1933-1945, Aabenraa 2001.

Johan Hvidtfeldt: Det sønderjyske politiajudantembedes arbejde. I: Sdj. Årb. 1957.

Jørgen Hæstrup: Til landets bedste. Hovedtræk af departementscheffstyrets virke 1943-1945. København, 1966.

Jørgen Hæstrup m.fl.: Besættelsen og frihedskampen 1940-45. Hvem – hvad – hvor. København, 1993.

Hans Kirchhoff: Augustoprøret 1943 I-III. København, 1979.

Henrik Skov Kristensen m.fl.: Vestallierede Luftangreb i Danmark under anden Verdenskrig, Århus 1988.

Henrik Skov Kristensen: Grænsen og besættelsen. I: Henrik Becker-Christensen (red.) Grænsen i 75 år, Aabenraa, 1995.

Henrik Skov Kristensen: Jens Holdt: Brede Sogn under besættelsen. I: Sdj. Årb. 1995.

Johan Meyer: Pluk af erindringer fra besættelsestiden. I: Chr. Stenz og R.P. Sørensens (red.) »Bov sogn.«, Tønder, 1969.

- Hans Mørup: På Fløjen. Aabenraa, 2000.
- Jørgen Mågård: Fanger i Frøsløvlejren, København 1988.
- René Rasmussen: Da oberst Paludan-Müller opsagde abonnementet, Sdj. Årb. 2000.
- Marten Refslund Poulsen: Erindringer. Anden del. Genforeningen i Nordslesvig. København, 1957.
- Sven Sabroe: Ene Mand mod Gestapo. Oberst Paludan-Müllers heltmodige kamp i Graasten. København, 1945.
- A. Svensson: Dansk Samråd. Sdj. Årb. 1951.
- Ingeborg Refslund Thomsen: Hjemme i Nordslesvig. København, 1961.
- Aage Trommer: Modstandsbevægelsen i Åbenrå og omegn. Sdj. Årb. 1965.
- Aage Trommer: Modstandsarbejde i nær-billede. Det illegale arbejde i Syd- og Sønderjylland under den tyske besættelse af Danmark 1940-1945. Odense, 1973.

NOTER

1. Flensborg Avis 2.8.1943.
2. Flensborg Avis 3.8.1943.
3. Flensborg Avis 3.8.1943.
4. Det er i øvrigt påfaldende, så tilsyneladende frit der skrives om disse ting i *Flensborg Avis* – der tilmed som udkommende syd for grænsen var underlagt andre og langt strengere bestemmelser end de øvrige danske aviser. Flensborg Avis' situation var lidt speciel, idet mange af de pålæg om ikke at omtale begivenheder, der tilgik den indenlandske danske presse, ikke tilgik *Flensborg Avis*. Derfor kunne avisen lejlighedsvis omtale hændelser, som forblev uomtalte i den øvrige danske presse.
5. Flensborg Avis 5.8.1943.
6. Henrik Skov Kristensen, Sdj. Årb. 1995 s. 363-414 note 19 og 34. Se også J. Mågård.
7. Bredsdorff, 1968 s. 1-66.
8. Bredsdorff, 1968 s. 3.
9. Flensborg Avis 5.8.1943.
10. Bredsdorff, 1968 s. 3.
11. Affæren og dens forløb er tidligere ganske kort refereret hos Bjørneboe s. 50f. Bjørneboes vurdering er, at Palu-

dan-Müllers optræden virker »mindre velovervejet«, ikke mindst fordi der i de samme dage verserede rygter om, at tyske hjemmeværnsfolk skulle afvæbne Grænsegendarmeriet – og en afvæbning ville fjerne grundlaget for den militære indsats, som oberst Paludan-Müller og kaptajn Bartholdy arbejdede med i forbindelse med et muligt kommende tysk sammenbrud eller en mulig kommende allieret invasion. Men, som Bjørneboe anfører: »koldsindighed var ikke længere Paludan-Müllers sag.«

I Sven Sabroes udlægning s. 77 er forløbet, som Sabroe lader finde sted om aftenen, således: »I den almindelige feststemning blev man sentimentalt stemt. Danske roste tyske, tyske danske. Der blev talt rosenrødt om det gode forhold mellem gamle Danmark og det store Tyskland. Dette virkede ækelt på Paludan-Müller. Han væmmedes ved den tale, efter det, der var sket den 9. april og de overgreb, som tyskerne havde begået, og impulsiv som han var, rejste han sig pludselig fra sin plads. I den glade feststemning vendte alle deres ansigter mod obersten. Man smilede venligt, både danske og tyske. Nu glædede man sig til, at også Grænsegendarmeriets chef skulle tale skønne ord om det glimrende samarbejde mellem danske og tyske vagtposter på grænsen. Der var nogle, der klappede, andre fattede om deres glas for at være parat til den skål, som talen sikkert måtte munde ud i. Og så sagde obersten:

– Vi har i aften hørt så meget om det gode dansk-tyske samarbejde. Det er falsk tale. Gennem det, der skete den 9. april er et godt forhold til Tyskland ødelagt mere end 200 år frem i tiden.

Smilet på de glade ansigter blev til en grimasse. Hånden slap taget om vinglasset. Nogle blev alvorlige. Tyskerne foragede. Danskerne, der havde deltaget i den almindelige jubel, flove. Det var fuldkommen rigtigt, hvad obersten havde sagt. Det var flovt, at der bare skulle en aftens festrus til, for at man forglemte sig

- selv. Efter den lille tale forlod obersten hurtigt festen, og det tør nok antydes, at stemningen var ødelagt. Men i dagene efter var gendarmene endnu mere stolte af deres chef.«
- Sven Sabroes udlægning af forløbet yder næppe de øvrige deltagere på dansk side fuld retfærdighed.
12. Nordschleswigsche Zeitung 6.8.1943.
13. RA, 38 nr. C 1416 Dept. f. Told og Forbrugsafgifter. C-sager. Paludan-Müller (Herefter: RA, 38 nr. C 1416). M. Kofoed til generaldirektør for skattevæsenet Knud Korst 11.8.1943.
- Se dog også: LA, Aabenraa-Sønderborg Amt, Fortrolige Akter 1920-55. Sager i f.m. Politiajudanturet 1940-1955 pk. 19, »Paludan-Müllers sag« (Herefter LA, Fortrolige akter pk. 19). Amtmand Refslund Thomsen har senere – som det fremgår af et udateret notat – erklæret, at »skønt det efter den for mit embede som politiajudant gældende instruks måtte påhvile mig at afgive indberetning til Justitsministeriet angående en tildragelse som Grænsegendarmarmerichef, oberst Paludan-Müllers tale ved byjubilæet i Tønder, er dette ikke sket. Sandsynligvis er forklaringen den, at indenrigsminister Jørgen Jørgensen og departementschef Saurbrey deltog i jubilæumsfestlighederne, således at regeringen ikke behøvede nogen underretning fra mig. Det er fortalt mig, at Grænsegendarmarmerichefens optræden er behandlet i to ministermøder, og at det på det sidste vedtoges, at obersten skulde kaldes til København og alvorligt irettesættes. Jeg kan ikke tro, at udtalelser fra min side har haft nogen som helst indflydelse herpå.«
- Det er sådan set korrekt nok, at amtmand Refslund Thomsen ikke i sin egenskab af *politiajudant* har indberettet sagen for Justitsministeriet. Men han henvendte sig dog – som det fremgår af kontorchef M. Kofoeds notat – i sin egenskab af *amtmand* til Finansministeriets Departementet for Told og Forbrugsafgifter. Dette skete dog, som det er fremgået, først 6 dage efter givenheden.
14. RA, 38 nr. C 1416. M. Kofoed til generaldirektør for skattevæsenet Knud Korst 11.8.1943. Se René Rasmussen, Sdj. Årb. 2000.
15. RA, 38 nr. C 1416. M. Kofoed til generaldirektør for skattevæsenet Knud Korst 11.8.1943.
16. RA, 38 nr. C 1416. Udkast til redegørelse ved Knud Korst.
17. Bjørneboe s. 19-24. Citat s. 19.
18. Henrik Skov Kristensen, 1995 s. 87.
19. Se f.eks. Marten Refslund Poulsen, 1957 s. 257f.
20. For Dansk Samråd se A. Svensson, Sdj. Årb. 1951. Dansk Samråd var oprettet forud for folketingsvalget i 1939. Se også: Hans Schultz Hansen, 2001. Citat Svensson s. 23.
21. Svensson s. 18.
22. Svensson s. 26f.
23. Svensson s. 46ff.
24. Svensson s. 48ff. Se f.eks. Hans Mørup.
25. Svensson s. 58.
26. F.eks. Bjørneboe s. 26, billedteksten.
27. Bjørneboe s. 58ff, Trommer s. 237.
28. Bjørneboe s. 11.
29. Episoden med mindestenen i Padborg er gengivet hos amtmandens hustru, Ingeborg Refslund Thomsen s. 125f. Hun noterer her, at dette – marts 1941 – var første gang, de to modstridende opfattelser kom så klart til udtryk. Sagen er endvidere kortfattet beskrevet af Johan Meyer, 1969, s. 411f.
30. LA, Private personarkiver, Refslund Thomsen, Kr. Vedr. Politiajudantembedet 2320. Refslund Thomsens redegørelse for sagen, dateret 14.1.1944. Den er samme dato bekræftet af postmester Grøn, Padborg. Postmester Grøn var formand for den komité, der foranstaltede opsætningen af mindestenen for de faldne gendarmere. I redegørelsen forekommer den trykfejl, at sagen begyndte i slutningen af 1941; det skal være begyndelsen af 1941.
- Det er i øvrigt værd at bemærke, at amtmand Refslund Thomsen tilsyneladende omkring årsskiftet 1943-44 samlede kompromitterende sager om Paludan-Müller. Det lader formode, at Refslund Thomsen har ønsket at være forberedt på at medvirke til oberstens eventuelle afskedigelse,

- hvis denne skulle give anledning til en sådan.
31. Bov Lokalkarkiv, A 133, Udvalget for rejsningen af en mindesten for de tre overgendarmer, der faldt i Padborg den 9. april 1940 (Herefter: BL - A 133).
 32. Forslaget til indskrift lød: »Overgendarmerne A.S. Albertsen, J.P. Birk, A. A. Hansen. Skudt [departementschefen mente, at der stod »dræbt«] af civilklædte personer 9. april 1940.«
I Bov Lokalkarkiv, A 133, findes et udateret koncept med Paludan-Müllers håndskrift, der formentlig indeholder hans oprindelige forslag til en tekst. Den lyder: »På dette sted blev grænsegendarmerne A.S. Albertsen, J.P. Birk og A. A. Hansen under trofast udøvelse af deres tjeneste skudt af civilklædte personer den 9. april 1940. - Forfærdes ej du lille hob.«
 33. BL, A 133. Billedhugger Bomand Utzon Frank meddelte den 28. januar 1941 komitéen, at dens forslag til en tekst var bortkommet netop nu, da han stod for at gå i gang med indhugningen, men at der formentlig næppe heller ville blive plads til så meget tekst, som man havde forestillet sig. Han modtog efter alt at dømme dernæst forslaget »Overgendarmerne A.S. Albertsen, J. P. Birk, A. A. Hansen. Skudt af civilklædte personer 9. april 1940.« Den 10. februar 1941 bad Utzon Frank om at måtte udelade »personer« p.g.a. pladsmangel. Dette blev dog ikke tilstået. Men den 27. februar har komitéen tilsyneladende rettet henvendelse til Utzon Frank for at få den famøse passage ændret. Men den 1. marts 1941 meddelte sønnen, Bomand Jørgen Utzon Frank, at »Skudt af civilklædte personer« allerede var hugget ind i stenens forside og ikke længere stod til at ændre. Utzon Frank regnede i øvrigt med at sende stenen med statsbanerne den 10. marts og selv komme til Padborg den 20. marts for at stille stenen på plads. Dette blev dog uskudt.
 34. Svensson, 1951, s. 60. Caspersen s. 150ff. Ifølge Caspersen skal Refslund Thomsen være bragt i meget stærk affekt, da han konstaterede, at »Danske Samfund« ville sidde alle henstillinger overhørig og alligevel foranstalte flagning på afstemningsdagen.
 35. BL, A 133. Udvalget til Statsministeriet den 14.3.1941. I samme skrivelse hedder det, at udvalget ønskede stenen afsløret den 27. april 1941. N. Wind til Udvalget 14.3.1941.
 36. BL, A 133. Anonymt og udateret brev til komitéen.
 37. Johan Meyer s. 411f.
 38. LA, Refslund Thomsen. Oberst Paludan-Müller til Tyge Martensen-Larsen 16.9.1941 (afskrift). At en afskrift af dette brev befinder sig i amtmandens arkiv lader formode, at den er indgået i hans indsamlingsmateriale imod Paludan-Müller. Da oberst Paludan-Müller i sit brev henviser til eventuelle amerikanske soldater, kan brevet være fejldateret. USA trådte jo først ind i krigen på engelsk side i december 1941. Men at brevet eksisterede inden 1. juledag 1941, bekræftes af, at A. Svensson denne dag i et brev til amtmand Refslund Thomsen kommenterede dets indhold.
Se også Bjørneboe s. 43.
 39. LA, Politiajudanten 6434. A. Svensson til Refslund Thomsen 25.12.1941.
 40. LA, Refslund Thomsen. Refslund Thomsen rundsendte i januar 1944 forespørgsler til flere sider vedr. Paludan-Müllers optræden ved forskellige lejligheder. Til politimesteren i Lundtofte og Nybøl Herreder med tjenestested i Gråsten således den 11. januar 1944. Politimester Bjerre redegjorde den 1.2.1944 for forløbet, og på ønske fra Refslund Thomsen yderligere den 6.2.1944. Det springende punkt var, om Paludan-Müller havde omtalt englænderne som »vore venner«.
 41. Indtil da var Danmark flere gange blevet bombet af engelske fly. Se Henrik Skov Kristensen, 1988.
 42. LA, Refslund Thomsen. Politimester Bjerre til Refslund Thomsen 6.2.1944.
 43. LA, Refslund Thomsen. Politimester Bjerre til Refslund Thomsen 1.2. og 6.2.1944.
 44. LA, Refslund Thomsen. Politimester Bjerre til Refslund Thomsen 1.2.1944.
 45. RA, 38 nr. C 1416.

46. LA, Refslund Thomsen. I Refslund Thomsens privatarkiv ligger en redegørelse fra Paludan-Müller, dateret 25.8.1943. Heri reagerer Paludan-Müller på samtalen den 17.8.1943, idet han anfører, at ministeren med stor vægt havde fremdraget den gamle Abessinien-sag. Paludan-Müller havde afstået fra at påbegynde en diskussion om denne sag ved denne lejlighed, men sendte i stedet en 3½ sider lang redegørelse for Abessinien-sagen, som han opfattede den, til generaldirektøren, med bøn om, at den måtte blive forelagt ministeren og dernæst vedlagt hans sag. Dette er dog tilsyneladende ikke sket. Men en afskrift af oberstens redegørelse blev altså tilsendt amtmand Refslund Thomsen.
47. Gengivet efter Beretning til Folketinget afgivet af den af folkettinget under 8. januar 1948 nedsatte kommission i henhold til grundlovens § 45. Bind IV, Regering og Rigsdag under besættelsen. København, 1948. S. 408f, 463 og 496f. (herefter: Parlamentariske Kommission).
48. For nedenstående redegørelse henvises til: Hans Kirchhoff, 1979 og opslag »Augustoprøret« i »Besættelsen og frihedskampen 1940-45. Hvem – hvad – hvor.«
49. Se f.eks.: Verner Bruhn, 1998 s. 146f.
50. Parlamentariske Kommission s. 497. Ministerrøde 17.8.1943.
51. Parlamentariske Kommission s. 408f. K.H. Kofoed beder 4.3.1948 om at få korrigeret referatet som anført.
52. Episoden fandt ikke sted den 9. april 1941, men derimod den 9. april 1942. Den blev omtalt på et møde i statsministeriet den 10. april 1942. I protokollen hedder det om episoden: »Justitsministeren redegjorde for, hvorledes 9. april var forløbet. Det havde vist sig, at dagen i al almindelighed var forløbet roligt. Det blev oplyst, at chefen for Grænsegendarmeriet, Paludan-Müller, havde beordret flagene hejst på halv stang, hvilket dog i almindelighed var blevet forhindret. Spørgsmålet om Grænsegendarmeriets stilling blev drøftet og ville blive taget op til overvejelse af finansministeren.« Parlamentariske Kommission s. 463.
53. RA, 38 nr. C 1416. Finansminister K. H. Kofoed til generaldirektør Knud Korst 18.8. 1943.
54. Citeret efter Berlingske Tidende 27.5. 1954.
55. Svensson, 1951, s. 84.